

TÜRKLERİN İSLÂM HUKUKUNA KATKILARI: SERAHSÎ ÖRNEĞİ

Dr. Adem Yerinde

<http://www.altayli.net/turklerin-islam-hukukuna-katkilari-serahsi-ornegi.html/3>

Giriş

Müslüman bilginler, ilimler tarihindeki birçok düşünce ve inkişaflarıyla din ilimlerinin olduğu kadar felsefe ve fen bilimlerinin gelişmesinde de büyük katkılar sağlamışlardır. Gerek teorik bilimler gerekse pratik bilimler alanındaki sayısız araştırma ve ürünleriyle hukuktan ahlaka, tarihten felsefeye, tıptan matematiğe, fizikten kimyaya, astronomiden coğrafyaya kadar birçok biliminin gelişip yayılmasına öncülük etmişlerdir. Genel olarak teorik bilgiye dayanan eski Yunan felsefi mirasını dünyaya tanıtan ve bu mirası geliştirerek tabii bilimlere, deney esaslı pratik yöntemi kazandıranlar da kuşkusuz Müslüman bilginler olmuşlardır. Müslümanların gerek din ilimlerine gerekse fen bilimlerine bu denli önem vermelerinin gerisinde yatan en büyük faktör, elbette ki, insanlığa maddî ya da manevî bir faydası dokunan her alanda bağlılarına sınırsız bir dinamizm kazandıran dinleri İslamiyet olmuştur.

İnsanlığa ilk mesajını 610 yılında “oku” emriyle duyuran ve “bilenlerle bilmeyenlerin asla bir olamayacağını”^[1] ifade eden İslamiyet, 1400 yıllık tarihinde sürekli insanları hurafe ve safsataların esaretinden kurtulup Yaratıcı’nın varlığının bir nişanesi olarak sunduğu tabii fenomenler üzerinde düşünmeye, tefekkür etmeye ve doğru bilgilere ulaşmak için akıllarını kullanmaya davet etmiş, onları hayal mahsulü bir takım kuruntu ve kuşkuvarın peşinden gitmek yerine, akıl ya da doğru gözleme dayanan kesin bilgi ve objektif gerçekleri esas almaya teşvik etmiştir. İslam’ın yüce peygamberi Hz. Muhammed de “Hikmet Müslüman’ın yitiğidir. Onu her nerede bulursa, o, onu elde etmeye en layık olan kişidir.”^[2] buyurarak bilimsel araştırma ve inceleme konusunda Müslümanların önüne sınırsız bir alan açmıştır.

İşte temel dinamizmlerini bu teşvik ve tavsiyelerden alan Müslüman bilim adamları, her nerede bilgi ve hikmet adına insanlık için yararlı bir şey bulmuşlarsa, kaynağına bakmaksızın onu, içtenlikle almışlar ve onu içselleştirerek daha da geliştirmek için mümkün olan her türlü gayreti sarfetme konusunda en ufak bir tereddüt göstermemişlerdir. Bu hususta kendi dinlerinden ise, Hıristiyan Skolastik düşüncesindeki gibi bir köstek değil, aksine teşvik ve destek görmüşlerdir. Bu gerçeğin bir ifadesi olarak “Hıristiyanlar, Hıristiyanlıktan uzaklaştıkça, Müslümanlar ise dinlerine bağlı kaldıkça yükselirler” sözü haklı olarak meşhur olmuştur.^[3]

İslamiyet ile bilim arasındaki bu yakın ilişkiye, The Making of Humanity (İnsanlığın Meydana Gelişi, London 1919) adlı eserin sahibi Biriffault da “İslam medeniyetinin modern dünyaya en büyük yardım ve hediyesi, ilimdir”^[4] diyerek işaret etmiştir. O nedenle İslamiyet’in 1400 yıllık tarihinin hemen hiçbir döneminde din ile bilim arasında, Batı tarihine benzer türden bir çatışma ve mücadele yaşanmadığı gibi bundan sonra da böyle bir mücadelenin yaşan-

ması mümkün değildir. Aksine din ile fen bilimlerinin meczolunduğu dönemlerde Müslümanlar, kültür ve medeniyet bakımından doruk noktalara ulaşmışlar, aksi durumlarda ise kültür ve medeniyet yönünden gerileyerek kendilerini kuşatan kültür emperyalizminin tesiri altında öz benliklerini dahi yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır.

İslam dininin ilme olan teşvik ve desteği ile ilim adamlarına atfettiği büyük değer sayesinde ki, Avrupa'nın kara bir barbarlık içinde bocaladığı bir devrede İslamiyet'in hâkim olduğu coğrafyalarda İstanbul, Bağdat, Kurtuba, Buhâra gibi dünyayı aydınlatan ilim merkezleri kurulmuştu. İslam'ın ilim ve medeniyete katkısını çağdaş düşünürlerden Prof. E. F. Gautier'da (1864-1940) şu sözleriyle ifade etmiştir: "Rönesans'ın ilk kekeleme anları öyle bir devre rastladı ki, barbarlıktan uyanmakta olan Avrupa, İslam medeniyetine bitkin bir hürmetle bakmaktaydı. Taklidi imkânsız bir örnek karşısında cesaretini kaybeden Batı'nın kolları sarkıyordu".^[5]

Türklerin İslam Kültür ve Medeniyetine Katkıları

Gerek İslam medeniyetinin gerekse dolaylı olarak çağdaş Batı medeniyetinin doğmasında en büyük katkıyı sağlayan milletlerden birisi kuşkusuz, İslamiyet'i din olarak benimsemelerinden sonra, ondan aldıkları ruh ve dinamizmle Asya steplerinden Avrupa içlerine kadar uzanan geniş topraklarda büyük ve uzun ömürlü devletler kuran Türklerdir. Türklerin Müslüman olmaları, Türk ve İslam tarihinde olduğu kadar dünya tarihinde de önemli bir olaydır.

Tarihi kaynaklarda kaydedildiğine göre Türkler ile Müslüman Araplar arasındaki ilk temaslar 642 yılında yapılan Nihavend Savaşı'nı müteakip İran'ın fethinin tamamlanmasıyla başlamış, ilerleyen yıllarda bu ilişkiler artarak devam etmiştir. Bu yüzyılda Emevî fetihleriyle başlayan Türklerin İslamlaşması hareketleri, özellikle VIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türklerin önemli devlet hizmetlerinde kullanılmaya başlandığı Abbâsîler devrinde, İslam dinini yakından tanımlarıyla ivme kazandığı ve X. yüzyılın ilk yarısından itibaren de müstakil Müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. X. ve XI. yüzyıllarda ilk Müslüman Türk devletlerinin ortaya çıkmasıyla Türk dünyasında İslamlaşma hareketleri büyük bir gelişme göstermiş, XIV. yüzyıla gelindiğinde hemen hemen bütün Türk dünyası İslamiyet'i din olarak benimsemiş ve ondan sonra gerek siyasî, askerî ve idârî sahalardaki gerekse İslam kültür ve medeniyeti ile felsefe ve fen bilimleri alanındaki yarışa Türkler de katılmışlardır. İslamiyet'i din olarak benimsemeye başladıkları günden itibaren geçen bin yıllık tarihlerinde kuşkusuz Araplar, Farslar ve diğer milletlerin yanında Türkler de en az onlar kadar İslam ve dünya medeniyetinin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Şaban Döğen tarafından hazırlanan Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi adlı eserde, dünya ilim tarihinde önemli iz ve eserler bırakan ilim öncülerinden seçilen 100 bilginden 30 kadarının, değişik Türk boylarına mensup ilim adamlarından oluştuğu göz önüne alındığında, Türklerin, İslam ve dolaylı olarak Batı medeniyetine sağladıkları katkıların nitelik ve niceliği daha iyi anlaşılır.

İslam dünyasında felsefe ve bilimin gelişmesi esas olarak eski Yunan ve Latin felsefi mirasının Arap diline kazandırılması amacıyla yapılan tercüme faaliyetleriyle başlamıştır. Bu faaliyetlerle birlikte İslam dünyasına girmeye başlayan eski Yunan ve Latin felsefesinin İslâmî düşünce ve inançlarla uzlaştırılıp İslam felsefesinin oluşturulmasında, Türk bilginlerinin inkar edilemez bir rolü olmuştur.

Meselâ, Yunan felsefesinin İslam düşünce tarihindeki ilk gerçek temsilcisi, bugünkü Kazakistan sınırları içerisinde bulunan Farâb doğumlu bir Türk bilgini olan Muhammed el-Farâbî'dir (ö. 339/950). Latin Ortaçağında Alfarabius adıyla anılan Farâbî, metafizik, fizik, astronomi, mantık, psikoloji, siyaset ve musiki gibi çeşitli bilim dallarında yazdığı 160[6] kadar eseriyle Aristoteles'in hemen bütün fikirlerini İslâmî düşünceyle uzlaştırmaya çalıştığı için Aristo'dan sonra "Muallim-i sani" unvanını almıştır.[7] Felsefi bilgisinin esasını Farâbî'den alan ve "Doktorların Sultanı" unvanıyla tanınan büyük bir filozof ve tabip olan İbn Sina'nın (ö. 428/1037) Orta Çağ'da tıbbı birçok yenilikler getiren Kanun adlı eseri, İslam dünyasındaki önemi kadar Avrupa'da da "Tıbbın İncili" unvanını kazanarak 600 sene boyunca okullarında temel tıp kitabı olarak okutulmuştur. Sıfırı ilk kullanan Harizm (Aral gölünün güneyinde kalan topraklar) asıllı ve Latin kaynaklarında Alkarismi, Algoritmi veya Algarismi şeklinde geçen büyük matematik bilgini Harizmî (ö. 232/847) de el-Cebr ve'l-Mukabele isimli eseriyle Batı'da Algebra diye bilinen ve ismini zikri geçen eserden alan Cibr ilminin temellerini atmıştır. Diğer yandan dünyanın yuvarlak olup hem kendi etrafında hem de Güneş'in etrafından döndüğünü Avrupalılardan çok önce ispatlayan Beyrûnî (ö. 453/1061), aynı zamanda matematikteki fonksiyon fikrini ortaya atan, Newton'dan önce yer çekiminden bahseden, bir kısmı günümüz ölçümlerine tıpatıp uyan 18 kimyasal maddenin özgül ağırlığını hesaplayan dünya çapında bir bilgin olma özelliğine de sahiptir. Astronomi alanındaki kitapları Avrupa mekteplerinde 700 sene ders kitabı olarak okutulan dokuzuncu asır bilginlerinden Ahmed el-Fergânî (ö. 247/861'den sonra) de dünyanın bugünkü 23° 27' dakika olan ekliptik eğilimini ilk doğru hesaplayan kişi olarak tarihe geçmiştir.

Mimari denilince, kuşkusuz, ilk akla gelen ölümsüz eserleriyle hâlâ yaşamakta olan Koca Sinan'dır. Mimarlık yaşamında birçok cami, medrese, külliye, türbe, aşevi, dârüşşifa (sağlık ocağı), suyolu kemeri, hamam, saray ve kervan saray yaparak 364 esere imzasını koyan Mimar Sinan, asıl çıraklık dönemine ait İstanbul'daki Şehzade Camii ve Külliyesi, kalfalık dönemine ait Süleymaniye Camii ve ustalık dönemine ait Edirne'deki Selimiye Camii gibi eserleriyle ünlenmiştir. Coğrafyanın bir ilim haline gelmesinde 29 yıl hiç durmadan kıta kıta, ülke ülke gezen İbn Batuta (ö. 1369) ile bütün İslam coğrafyasını köşe köşe, bucak bucak dolaşan Evliya Çelebi'nin (ö. 1682) seyahatnameleri önemli rol oynamıştır. İslam dünyasında Coğrafya ilmindeki büyük gelişmenin bir sonucu olarak 800 sene öncesinde Müslüman bilginler tarafından zamanımızdakine benzer tarzda çizilen dünya haritaları yanında, özellikle Pîri Reis'in Amerika haritası gerçek bir şaheserdir.

Buraya kadar isimlerini zikredilip bilim tarihindeki önemli katkılarına işaret edilen bilginlerin tamamı Türk asıllıdır. Onlara bu dinamizmi kazandıran, ilim ve medeniyet bakımından yükselerek insanlığa önemli hizmetler sunmalarını sağlayan, elbetteki yeni dinleri İslamiyet olmuştur. Dolayısıyla denilebilir ki Türkler, gerek askerî ve idârî alanlarda gerekse kültür ve medeniyet sahalarında İslamiyet’le tarih safhasına çıkmışlar, İslamiyet’le tarih safhasında kalabilmişler ve hiç kuşku yoktur ki, yine İslamiyet sayesinde tarihteki yerlerini alacaklar ve onu ilelebet muhafaza edeceklerdir. Nitekim Türk kavimlerinden, İslamiyet yerine din olarak Musevîliği benimsemiş olan Hazarlar’la Hıristiyanlığı benimsemiş olan Bulgar ve Macarlar gibi bazı azınlık guruplar kendi öz kimliklerini yitirmişler, hatta bugün için onların Türklükleri dahi kuşkulu hale gelmiştir.[8]

Türklerin İslam kültür ve medeniyetine katkıları elbette ki sadece tabii ve felsefî bilimlerle sınırlı kalmamış, bunun yanında Tefsir, Hadis, Fıkıh (Hukuk), Kelam, Tasavvuf gibi temel İslam bilimlerinin teşekkül edip gelişmesinde de büyük katkıları olmuştur. Meselâ, İslam dünyasında yaygın olan iki Sünnî kelim ekolünden birisini temsil eden Maturidiyye Mezhebinin kurucusu İmam Ebû Mansur el- Maturidî (ö. 333/944) ve başta, Kur’an’dan sonra en sağlam kaynak olarak görülen Sahih-i Buhari’nin müellifi İmam Buharî (ö. 256) olmak üzere Hadis ilminde Kütüb-i Sitte unvanıyla tanınan altı temel hadis koleksiyonunun müelliflerinin hemen hemen hepsi birer Türk bilginidirler.

Müslüman Türk alimlerinin İslam kültür ve medeniyetine katkıları birçok alanda görülmekle birlikte, daha yoğun biçimde hukuk (fıkıh) sahasında dikkati çekmektedir. Hukukta İslam kaynaklarında Maverâünnehir diye tabir edilen Türkistan bölgesi (Orta Asya) âlimlerinin, özellikle, bugün İslam dünyasında en yaygın hukuk mektebi olan Hanefî fıkının gelişmesinde katkıları büyük olmuştur.

İslam hukuku Hz. Peygamber devrinden sonra ortaya çıkan yeni meselelere gelişen şartlar ve durumlar çerçevesinde uygun çözümler üretmek üzere belli bir sistem içerisinde sahabe ve onların öğrencileri olan tabiin âlimleri tarafından geliştirilmeye çalışılmıştır. Zamanla bu alanda içtihat yöntemi ve coğrafya farkından kaynaklanan bir ekolleşmeye gidilmiştir. Daha hicrî birinci asırda re’y ve içtihat ağırlıklı Irak mektebi ile rivayet ve hadis ağırlıklı Hicaz mektebi doğmuştur. İlk önceleri Irak ve Hicaz ekolleri çerçevesinde gelişme gösteren İslam hukukunda, sonraki dönemlerde hoca, yöntem ve ilkeler bazında farklılıklar arzeden ve özellikle kurucuları sayılan kişilere nisbetle Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelî nispetleriyle anılan hukuk mektepleri doğmuştur. Kitleler halinde İslâmiyet’e girdikleri X. yüzyıldan itibaren Türkler arasında İslam dünyasında yaygın olan bu dört mezhepten özellikle Hanefî mezhebinin daima, gerek toplum gerekse siyâsî idare tarafından benimsenip kullanan hâkim mezhep konumunda olduğu görülmektedir.[9]

Türk halkları arasında özellikle Hanefî mezhebinin yaygın olmasının elbette bir takım sosyo-kültürel sebepleri vardır. Her şeyden önce gerek Ebû Hanîfe’nin gerekse Ebû Yusuf, İmam

Muhammed, İmam Züfer, İmam Hasan b. Ziyad gibi onun önde gelen öğrencilerinin yetiştiği birçok fakih özellikle Hârizm, Batı Türkistan, Horasan ve Mâverâünnehir gibi halkı yeni Müslüman olmuş bölgelere giderek oralarda hocalarının görüş ve içtihadlarının tanınması, benimsenmesi ve yayılması için büyük gayret göstermişlerdir.

Ebû Hanife'nin tabakat kitaplarında adı geçen 800'ü aşkın öğrencisinin önemli bir kesiminin, Ahvan, Isfahan, Hemedan, Rey, Cürcan, Nese, Merv (Bugünkü adıyla Mari), Buhara, Semerkant, Belh, Harizm gibi Irak'ın doğusunda yer alan ilim ve kültür merkezlerinden olduğu ifade edilmektedir. Bunların önemli bir kısmı gerek kendi buldukları bölgelerde ders halkaları kurup talebe yetiştirerek gerekse kadılık görevi üslenerek Hanefliğin yayılmasında önemli katkılar sağlamışlardır.[10] Ayrıca İmam Muhammed'in bölgede yaygın olan eserleri ile değişik alimler tarafından bu eserler üzerine yapılan şerhlerin de, Hanefî mezhebinin bölgede iyice kök salmasında büyük rolü olmuştur.

Dolayısıyla hem Hanefî hukuk ekolünün geliştirilmesinde hem de onun İslam aleminde en büyük ve en yaygın ekol haline gelmesinde özellikle Mâverâünnehir fakihlerinin katkıları büyük olmuştur. Genel olarak fikhin özel olarak Hanefî fikhinin gelişme tarihinde, özellikle XI. ve XII. asırlardaki Mâverâünnehir fikh faaliyetleri mühim bir yere sahiptir.[11]

Diğer taraftan zikredilen bölgelerde yaşayan Türk halkları, muhtemelen Hanefîliği kendi örf ve adetlerine, hayat anlayışlarına ve tabiatlarına daha uygun bulmuşlardır. Çünkü bu bağlamda Hanefîlik, dinin özellikle amelî yönünün anlaşılmasında re'y ve içtihadla ağırlık vererek Hicaz-Arap toplumunun baskın örf ve telakkilerini nisbeten yumuşatan ve farklı muhitlerce daha kolay benimsenebilen bir anlayışı temsil etmekteydi.[12]

Mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe ve ilk nesil Hanefî fakihlerinin (Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Züfer gibi) görüşleri etrafında oluşan fikh kültürünün IX. ve X. yüzyıllarda Irak ve Kûfe'nin doğusunda kalan İslam coğrafyasında hızla yayılmasının ardından her bölgede bu fikhî mirasın, bölgenin sosyo-kültürel durumu ve kendine hâs şartlarıyla daha da zenginleştirilerek geliştirilmeye başlandığı ve fakihlerin, buldukları bölge ve şehirlere nisbetle Belh âlimleri, Buhâra alimleri, Irak alimleri, Horasan alimleri ve Mâverâünnehir alimleri gibi bir gruplandırmaya tâbi tutulduğu görülmektedir.[13] Aynı metodolojiyi esas almalarına rağmen bu grupların, kendi bölgelerinin sosyo-kültürel şartlarına paralel olarak zaman zaman farklı içtihadları benimsedikleri de olabilmektedir.

Mâverâünnehir'de İslam Hukuku

Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Mâverâünnehir, hemen hemen bütün temel İslam bilimleri açısından olduğu gibi özellikle de hukuk (fikh) ilmi bakımından oldukça verimli bir bölge konumundadır. Daha ilk Müslüman oldukları günden itibaren Türkler arasından birçok fakih, müfessir, muhaddis, mütekellim ve mutasavvıf çıkmaya başlamıştır. Meselâ, ilk müstakil Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılar devrinde Türklerin, Mâverâünnehir'de özel-

likle İslam hukukunun gelişmesinde büyük katkılar sağladıkları görülmektedir. Bu dönemde 300 kadar İslam hukukçusu yetişmesi ve bunlara ait %98'i Hanefî fıkına dair 350'den fazla eserin vucûda gelmesi dikkate şâyandır. Gerçekten tarih boyunca Maverâünnehir, özellikle doğuya doğru yayılarak Horasan ve Mâverâünnehir'de en büyük inkişafa ulaşan Hanefî fıknın kalesi haline gelmiştir. Nitekim birçok meşhur Hanefî fakihinin, hep Mâverâünnehir bölgesine mensup oluşu bunun bir göstergesidir.[14]

Mâverâünnehir'de İslam hukuku bakımından çok hareketli ve canlı bir dönemi teşkil eden Karahanlılar idaresinde yetişen fakihler, tabir caizse İslam hukukunun kurucuları rolünü üstlenmişlerdir. Bu dönemde yetişen fakihle kendilerini özellikle Ebû Hanifenin öğrencileri Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'den nakledilegelen kitapların tetkik, tedris ve şerhine vermişlerdir. Bu yüzden bölge halkının %99'u amelde Hanefî mezhebini, itikadde ise yine bir Hanefî alimi olan Ebû Mansur el- Maturîdî'ye nisbetle Maturidî unvanıyla anılan itikadî mezhebini benimsemiştir. Şafiî fukahâsından çok az kimseye rastlanan bölgede Hanbelî ve Malikî ekollerinden ise hemen hemen hiçbir eser ya da fakihe rastlanmamaktadır.

X. ve XI. yüzyıl Karahanlılar dönemi Maverâünnehir'inde Hanefî mezhebinin en üretken, en disiplinli ve en büyük temsilcilerinden birisi, hiç kuşkusuz, hukukçu olduğu kadar aynı zamanda usulcü ve münazaracı da olan Şemsüleimme es-Serahsî'dir.

Şemsüleimme es-Serahsî ve İslam Hukukuna Katkısı

Asıl adı Ebû Muhammed b. Ebî Sehl olan Şemsüleimme es-Serahsî[15] müteahhirin döneminde yetişen Hanefî hukukçularının en büyüklerindedir. Serahsî nisbesi doğum yeri olan ve Meşhed ile Merv (Mari) arasında bulunan, bugün İran ile Türkistan sınırı üzerinde Hariroud nehri kenarında yer alan, ancak eski bölgeleri Türkistan sınırları içerisinde kalan "Serahs"[16] adlı tarihi bir kasabadan gelmektedir. Şemsüleimme (İmamların güneşi) lakabı ise, hocası Şemsüleimme Abdulaziz el- Halvânî'nin (ö. 448/1056) vefatından sonra, ilmî yetliliği ve hukukî formasyonunu takdir için kendisini hocasının kürsüsüne layık gören kamuoyu tarafından verilmiş onursal bir unvandır. Hocasının vefatında 48 yaşında olan Serahsî, hayatının geri kalan kısmında hep bu unvanla anılacak ve fıkhta Şemsüleimme denilince, ilk anda hep o akla gelecektir.

Nisbeten yeni olan biyografi kaynaklarına göre doğumu 400/1009 yıllarına rastlayan Serahsî'nin, M. Hamidullah'ın ifadesine göre Türk soyundan olduğuna dair müspet bir delil bulunmasa da, Buhâra'da tahsil görmüş, daha sonra aynı bölgede ders vermiş, en önemli eserlerini Özkent (Bugünkü Özgön) hapisanesinde imlâ ettirmiş ve hayatının son yıllarını Fergana ve Merğinan'da[17] geçirmiş bulunması, onun Batı Karahanlılar döneminde yetişmiş bir Türk hukukçusu olma ihtimalini güçlendirmektedir. Eserlerinde sık sık Türklerden bahsedip ergenlik çağı gibi onlara ait çok özel haller hakkında bilgilere yer vermiş bulunması da bu tezi teyit etmektedir.[18]

Serahsî ilk yurtdışı seyahatini 410/1019 yılında çok genç yaşta babası ile birlikte ticârî amaçlarla gittiği Bağdat'a gerçekleştirmiştir. Bu tarihte Bağdat, Abbâsî hilafetinin başkenti ve dünya ticaret merkezlerinden biri konumunda olup Türkistan halkı, Bağdat idarecilerini halife olarak tanıyordu. Bu ilk seyahatinden sonra Buhârâ'ya dönen Serahsî, orada dinî ilimleri tahsile başladı. Bu dönemde Buhâra dünya ilim ve kültür merkezlerinden biri idi ve orada devrin ünlü fakihlerinden Şemsüleimme Abdulaziz el-Halvânî (ö. 448/1057) gibi alimler ders veriyordu. Dinî öğrenimini, Şemsüleimme el-Halvanî, Şeyhulislam Ebü'l-Hasan Ali es-Suğdî (ö. 461/1068) ve Ebû Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzâz gibi devrin ileri gelen fakihlerinin ilim meclislerinde tamamlayan Serahsî'nin yetişmesinde en büyük katkıya sahip olan ve uzun süre yanından hiç ayrılmadığı hocası Halvânî ile başlayan ilim silsilesi, mezhebin kurucusu Ebû Hanife'nin mümtaz talebelerinden İmam Muhammed'e kadar uzanır.[19]

Bir taraftan Haçlı Seferleri gibi İslam dünyasına dış baskıların arttığı, diğer taraftan Maverâünnehir'de çeşitli siyâsî ve sosyal çalkantılar sonucunda merkezî idarenin parçalanarak birden fazla hanlığın ortaya çıktığı sıkıntılı bir dönemde, her türlü zorluk ve güçlüklerle göğüs gererek öğrenim faaliyetlerini sürdüren Serahsî, fıkıh ilminde kendisini en iyi şekilde yetiştirerek Hanefî mezhebinde otorite konumuna yükselmiştir. Vefatından sonra hocasının postuna oturarak tedris faaliyetlerine başlamış ve müteakip yıllarda birçok değerli alimin yetişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Serahsî'nin ders halkalarına katılan öğrencilerin sayısı hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Burhaneddin Abdulaziz b. Ömer, Burhânüleimme Abdülaziz b. Mâze, Mahmud b. Abdulaziz el-Özgendî, Ruknüddin Mes'ud b. Hasan el-Kâşânî, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hasîrî ve Osman b. Ali el-Bîkendî gibi dönemin önde gelen alimlerinin hep onun rahle-i tedrisinde yetiştikleri bir gerçektir.

Fakihliğinin yanında, mütekellim, munazaracı ve usülcülüğü ile de meşhur olan Serahsî, üstün zekası ve güçlü hafızası ile tanınmaktadır. Nitekim hemen hemen bütün biyografi kaynaklarının ittifakıyla el-Mebsût gibi hacimli bir eseri Özkent'de mahpus tutulduğu kuyunun dibinden, kuyunun başında duran öğrencilerine tamamen hafızasından imlâ ettirmiş olması, onun ne kadar güçlü bir hafızaya sahip olduğunu gösterir.[20] Çocuk sahibi cariyelerin hür kimselele evlendirilmesi gibi bazı fikhî meseleler konusunda zamanının önde gelen alimlerinden üstünlüğünü ispatlayan Serahsî, hem ulemâ ve halkın hem de yöneticilerin takdirine mazhar olmasına rağmen yaptığı "bir nasihat sözü" sebebiyle dönemin idarecilerinin öfkesini üzerine çekmiş ve bu yüzden uzun müddet hapisanede tutuklu kalmıştır.

Hapis Hayatı

Kendi ifadesiyle yaptığı "bir nasihat sözü" yüzünden dönemin hükümdarının gazabına uğrayan Serahsî, bu yüzden Batı Karahanlılar Devleti'nin idârî merkezi olan Özkent'de 15 yıl kadar hapis yatmıştır.[21] Eserlerinin yirmiyi aşkın muhtelif yerinde, genellikle de bölüm sonlarında kısa kısa pasajlar halinde hapis hayatı hakkında bazı malumatlar veren Serahsî'nin, hapsedilmesinin asıl nedeni hakkında ayrıntılı bilgi vermekten özellikle kaçındığı gözlenmekte-

dir. Ancak imalı bir şekilde, söylediği “bir nasihat sözü” yüzünden tehlikeli bir sultan tarafından ve bazı beyinsiz, aptal, fitneci, kalles, zındık ve hevâperest alçakların kışkırtması nedeniyle hapse düştüğünü ve yakın gelecekte de pek kurtulma ümidi taşımadığını ifade etmektedir.[22] Serahsî'nin ifadelerinden, hükümdar nezdinde maddî ya da manevî bir çıkar peşinde koşan bu dalkavuk ve yaltakçı tiplerin, onun sözlerinden fena halde rahatsız oldukları ve kendisinin hapsedilmesinde önemli rol oynadıkları anlaşılmaktadır. Elbetteki Serahsî'nin siyâsî idareyle zıtlaşmasını gerektirecek maddî ya da kişisel hiçbir neden olamazdı. O sadece ilahî hukuku anlatıyor, idarecilerin hoşuna gitsin ya da gitmesin onun asla değiştirilemeyeceğini ifade etmeye çalışıyordu. Bununla beraber 15 yıl kadar ağır hapis cezasına çarptırılmasının, basit “bir nasihat sözü” ile geçiştirilemeyecek kadar ciddî nedenleri olmalıdır.

Serahsî'nin bu kadar uzun süre hapiste tutulmasının muhtemel nedenleri üzerinde çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Bu tezleri tek tek değerlendiren M. Hamidullah, bu konuda en tutarlı tez olarak Prof. Menazir Ahsen Gilânî'nin ileri sürdüğü tezi bulmuştur. Söz konusu teze göre Serahsî, idârî yolsuzluk ve baskıların arttığı bir dönemde hükümdar tarafından topluma zorla dayatılan haksız vergilere karşı çıkmış, böylece hükümdarın öfkesini üzerine çekmiş ve uzun yıllar hapiste tutulmuştur.

Hatta Serahsî'nin, şayet haksız vergiler dayatılırsa, halkın meşrû vergileri dahi ödememe hakkı bulunduğu dair bir de fetvası bulunduğu söylenmektedir.[23] Bu dönemde idarî yolsuzluklar ve halka dayatılan haksız vergiler sebebiyle ulemâ ile devlet arasında ciddî gerginlikler yaşandığı, hatta bazı önde gelen fakihlerin hükümdarlar tarafından idam ettirildiği bir gerçektir. Serahsî'nin, kendi zamanındaki idarî yolsuzluk ve zulümlerle ilgili olarak el-Mebsût'ta geçen bazı sözleri,[24] onun da siyasi idareye karşı tavır aldığı ve yapılan haksızlıklara karşı direnen bazı hareketleri desteklediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla onun idareye karşı taktığı bu olumsuz tavrı, dönemin hükümdarının öfkesini üzerine çekmiş ve kendisini kontrol altında tutarak halkın üzerinde menfî bir etkide bulunmasını önlemek amacıyla uzun yıllar hapishanede mahpus tutulmuş olması mümkündür.

Serahsî'nin hangi hükümdarlar tarafından hapsedildiği hususunda açık bir bilgi bulunmamasıyla birlikte kaynaklarda geçen malumatlara göre onun Batı Karahanlılar Devleti hükümdarlarından Şemsülmülk Ebü'l-Hasan II. Nasr b. İbrahim (460-473/1068/1080), kardeşi Ebû Şücâ Hıdır b. İbrahim Han (473-474/1080-1081) ve Hıdır Han'ın oğlu Ahmed Han (474-487/1081-1095) dönemlerinde hapsedildiği anlaşılmaktadır.[25]

Uzun süre haksız yere hapiste tutulması Serahsî'ye çok ağır gelmişti. Nitekim hapiste imlâ ettirdiği el-Mebsût'un çeşitli bölüm sonlarında sık sık ailesi, çocukları, arkadaşları ve kitaplarından uzak kalışından yakınması, bir an önce kendisini bu sıkıntılı hayattan kurtarması için göz yaşları içerisinde sürekli yüce Allah'a dua etmekte olduğunu ifade etmesi, onun ne kadar ağır şartlar altından bulunduğunu gösterir.[26] Bütün bu zor şartlara rağmen yine de o, hapis hayatının zorluklarını sukûnetle, sabır ve tevekkülle karşılıyor, kendini ibadet ve taata vererek

gecelelerini nafil ibadetle, gündüzlerini ise oruç tutarak geçirmeye çalışıyordu. Onun bu zühd ve takva hâli hapisane idarecilerini de derinden etkilemiş olmalı ki, bir süre sonra tedris faaliyetlerini hapiste de devam ettirmesi yolunda kendisine izin verilmiştir.

Serahsî'nin mahpusluk devresi ilmî çalışmaları bakımından hayatının en verimli devresini oluşturmaktadır. Zira o, el-Mebsût, Usûlü'l-fikh ve Şerhu's-Siyerî'l-kebîr gibi en hacimli ve en önemli eserlerini bu dönemde imlâ ettirmiştir. Serahsî, her ne kadar İslam kültür muhitinde hapisanede ilmî faaliyetlerini devam ettirip kıymetli eserler veren ilk alimlerden olsa da, insanlık tarihinde elbette ki yegâne değildir. Eski Yunan felsefesinin büyük temsilcilerinden Sokrates, yakın tarihten İtalyan asıllı Campanella (XVII. asır sonu), çağdaş alimlerden Hindistanlı Ebü'l-Kelam Azâd gibi bilginler de, uzun yıllarını geçirdikleri hapisanelerde ciltler tutan eserler veren müstesna kişilerdendirler.[27]

20 Rebiülevvel 480 tarihinde Serahsî hapisten çıkarıldı, 30 Rebiülevvel 480 tarihinde Fergana'ya hareket etti ve 10 Rebiülâhir 480 tarihinde de Merğinan'a ulaştı. Orada, muhtemelen Merğinan yöneticisi olan Emir Hasan'ın[28] özel ikram ve iltifatlarına nail oldu.

Hapis hayatını ve bu süre zarfında tutuklu bulunduğu yerlerle ilgili farklı rivâyetleri inceleyen M. Hamidullah'ın değerlendirmesine göre, Serahsî önce bir kuyuya atılmış, daha sonra kendisine kalede ders verme imkanı sağlanmış, sonra yine kale içerisinde bir zaviyede bir süre tecrit edildikten sonra Emir Gün lakabıyla tanınan üst düzey bir yetkilinin konağında bir müddet göz hapsinde tutulmuş ve sonra tekrar kaleye nakledilerek bir süre sonra tamamen serbest bırakılmıştır.[29] Menazir Ahsen Gîlânî'nin ileri sürdüğü ve Hamidullah tarafından da uygun görülen bir teze göre Serahsî'nin serbest bırakılmasında o sıralarda Buhâra, Semerkant ve Özkent gibi şehirlerin bulunduğu Maverâünnehir bölgesine sefer hazırlıkları içerisinde olan büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah etkili olmuştur. Melikşah'ın 482'de Buhâra'yı, ardından Semerkant'ı ve 483'te de Özkent'i kendi hakimiyet alanlarına katmış olduğu hususu dikkate alınır, böyle bir etkidenden söz edilebilir.[30]

Yorucu ve sıkıntılı, ama İslam hukukuna katkısı bakımından oldukça verimli bir hayat süren Serahsî, 483/190-91 yılında ömrünün son anlarını geçirdiği Fergâna'da vefat etmiştir.[31] Tutukluluk hali 20 Rebülevvel 480 yılında kalktığına göre, onun Fergana'da geçirdiği süre ancak üç yıl kadardır.

İlmî Kişiliği

Serahsî, kuşkusuz Maverâünnehir bölgesinde yetişen Hanefî fakihlerinin en önde gelenlerindedir. Onun kendisini daha çok fıkıh alanında yetiştirmesinde, elbetteki onun ilim anlayışı etkili olmuştur. Eserlerinin önsözlerinde yer alan ifadelerine bakılırsa, Serahsî'ye göre yüce Allah'a imandan sonra en büyük farz ilim talep etmektir. Zira ilim peygamberlik mirasıdır. Peygamberler hiçbir zaman miras olarak dinar ya da dirhem bırakmamışlardır. Onların bıraktıkları miras, ancak ilimdir. Bu ilmi alan kişi de gerçekten nasipli ve bahtiyar kişidir. İlmi,

tevhid ve fıkıh ilmi diye ikiye ayıran Serahsî, toplumun her kesimden en az bir grubun dinde geniş bilgi sahibi olmasını emreden et-Tevbe sûresinin 122. âyeti ile “Allah kime hayır murat ederse, onu dinde anlayış sahibi (fakih) kılar”,^[32]“İlim öğrenmek her Müslümana farzdır”^[33] hadisleri gibi din ilimlerini talep etmeye teşvik eden naslara istinat ederek fikhî, tevhit (usûlüddin) ilminden sonra en üstün ilim olarak değerlendirmektedir.^[34]

Serahsî ve çağdaşı Ebü'l-Usr Pezdevî, İslam hukuk metodolojisi (usul) ve furû fikha (mevzûat) dair yazdıkları eserlerin yanısıra mezhep içi içtihat ve tercihleriyle de sonraki dönem Hanefî fıkıh literatürü ve fakihleri için önemli birer kaynak ve mesnet olmuşlardır.^[35] Eski ve yeni birçok kişi, Serahsî'nin Hanefî içtihat mertebelerinden üçüncü kategoriye teşkil eden mesâilde (meselelerde) müçtehit mertebesinde olduğunu söylemiştir.^[36]

Bu mertebede olan bir müçtehit, ilmî bakımdan özellikle mezhep kurucularından herhangi bir görüşün nakledilmediği konularda mezhebin içtihat esaslarına dayanarak görüş beyan edebilecek ve yeni meselelere çözüm getirebilecek yeterliliktedir. Serahsî, elbetteki sıradan bir hukukçu değildi. O, akıllı, dirayetli ve çalışkan bir fakih idi. Nitekim en önemli eserlerini çok zor ve sıkıntılı bir dönemde hapiste imlâ ettirmiş olması, onun ne kadar üstün bir zeka, kabiliyet, sabır ve metânet sahibi bir kişi olduğunu gösterir.

Esasen siyasî sebeplerden dolayı hapse atılan Serahsî, üstün bir siyasî bakış açısına sahip olmak ve aynı zamanda İslamî literatüre vukûfiyetiyle özellikle de ilk dönemlerdeki sosyo-politik olayları çok yönlü olarak yorumlayabilme kabiliyetiyle dikkati çekmektedir. Mesela, Hz. Peygamber'in, görünürde tamamen Müslümanların aleyhine olan Hudeybiye Anlaşmasını kabul edişini, genel kanaatin aksine o, Mekke müşrikleri ile Hayber Yahudileri arasında yapılan gizli bir anlaşmaya bağlamıştır. Anlaşmaya göre şayet Muhammed, Mekke üzerine yürürse, Yahudiler Medine'ye saldıracak, Hayber üzerine yürürse, bu defa müşrikler Medine'ye saldıracaktı. Durumun Müslümanlar açısından oldukça kritik olduğunu farkederek Resulullah (s.a.s.) aleyhte gibi görünen bu anlaşmayı her türlü itiraz ve eleştirilere rağmen kabul etmenin Müslümanlar açısından daha uygun olacağını düşünmüştü.^[37] Böyle bir yorum kuşkusuz, ancak tarihî bilgilere derin vukûfiyetle mümkün olabilir.

Eserleri

Hayatını Maverâünnehir'de fıkıh ilmini geliştirip yaymaya adanmış Serahsî, o zengin fikhî birikimini, kendisi ile birlikte götürmemiş, aksine gerek ders halkalarına katılan öğrencileri aracılığıyla gerekse ölümsüz eserleri vasıtasıyla sonraki nesillere aktarmak suretiyle onu İslam ve insanlığın hizmetine sunmuştur. Daha talebelik yıllarında iken ürün vermeye başlayan Serahsî,^[38] eserlerini Arap dilinde kaleme almış, bazı fikhî kavramların Farsça karşılıklarını zikretmek ve zaman zaman Farsça beyitler nakletmek dışında eserlerinde başka herhangi bir dil kullanmamıştır. En önemli eserleri ise şunlardır:

1. El-Mebcut [39]

Serahsî'nin el-Mebcut isimli eseri, ilk dönem Hanefî fıkıh kültürünün sonraki nesillere aktarılması yanında onun anlaşılmasında da büyük rol oynayan önemli furû fıkıh eserlerinden biri konumundadır. Mezhebin kurucusu Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ders halkalarında fikhî meseleleri öğrencileri ile birlikte değerlendirip tartıştıktan sonra ortaya çıkan çözümleri onlara imlâ ettiriyordu. Bu imlâ faaliyetleri sonucunda oluşan ilk dönem Hanefî fıkıhının en güvenilir metinleri, Ebû Hanîfenin öğrencilerinden Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö. 189/805) tarafından derlenen ve sonraki nesillere tevatür ve şöhret yoluyla nakledildiği için "Zahirü'r-rivaye" adıyla anılan şu altı kitaptır: el-Asl (el-Mebcut), ez-Ziyâdât, el-Camiu'l-kebîr, el-Camius's-sağîr, es-Siyerü'l-kebîr ve es-Siyerü's-sağîr. Bu eserler Hanefî fıkıhının birinci dereceden kaynakları olup özellikle mezhebin kurucusu İmam Ebû Hanîfe ile onun önde gelen iki öğrencisi İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşlerini ihtiva etmektedir. Daha sonra Hakim eş-Şehîd (ö. 334/945) lakabıyla anılan Ebû'l-Fadl Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, himmetleri zayıflamış fıkıh öğrencilerine kolaylık sağlamak ve kendilerinden istifadeyi umûmileştirmek amacıyla Şeybânî'nin zikri geçen kitaplarını, tekrarları çıkarmak suretiyle ihtisar ederek el-Kâfî adlı eserini meydana getirmiştir. Şemsüleimme es-Serahsî de el-Kâfî'yi el-Mebcut adıyla 30 cüzlük bir eserde şerhetmiştir.

1. el-Mebcut'un önsözünde geçen bazı ifadeler dikkatle incelenirse, XII. yüzyılda Maverâünnehir'de fıkıh ilminin kısmî bir kriz yaşadığı anlaşılır. Serahsî bu krize temelde üç sebep göstermektedir.
2. Fıkıh öğrencilerindeki gayret ve himmet eksikliği.
3. Bazı hocaların fıkıh bakımından pek önem arzetmeyen tâli meseleleri geniş geniş tahlile girişmeleri ve özellikle de hilâfiyât meselelerine dalmaları.
4. Özellikle bazı kelam bilginlerinin fikhî terminolojiyi, felsefî terminoloji ile açıklama çabaları.

İşte Serahsî, hapishanede tutuklu bulunurken bazı alim dostlarının da talebi üzerine fıkıh ilminin yaşamakta olduğu bu krizin aşılmasına katkıda bulunmak amacıyla mezhepte en güvenilir ve en temel metinleri, genel kabul görmüş sağlam rivâyet ve eserlerle şerhe girişmiştir.[40] Serahsî, H. 466 yılında imlâyâya başladığı 30 cüzlük bu hacimli eserini, yaklaşık on üç yıl süren yoğun bir çalışmadan sonra H. 479 yılında hitama erdirmiştir. Buna göre yılda iki ciltten fazla eser vermiş olmaktadır ki, bu onun eser verme kabiliyetinin hayli yüksek olduğunu gösterir.[41]

XII. asırda Maverâünnehir bölgesi fakihlerinden bir çoğu tarafından el-Mebcut adıyla kendi zamanına kadarki Hanefî doktrin, rivâyet ve içtihatlarını toplayan kapsamlı eserler yazılmış olmasına rağmen, hiçbirisi Serahsî'ninki kadar meşhur olamamıştır. Serahsî'nin eseri ise mezhep fikhını delilleriyle birlikte aktarması bakımından ayrı bir önem taşımaktadır. O nedenle Hanefî literatüründe Şemsüleimme denilince Serahsî, el-Mebcut denilince de onun bu eseri akla gelir.[42]

Hanefî fikhının temellendirildiği ve bu mezhebe ait fikhî görüşlerin delilleri ile birlikte açıklanıp sistemli bir tahlilinin yapıldığı ilk ve en hacimli mutemed eser olan el-Mebst'un [43] önsözünde Serahsî, eserinde mezhebin görüş ve içtihatları özlü bir biçimde açıkladığını belirtse de [44] eserin hacmi, bunu nefyeder mahiyettedir. Mezhebin kabul edilmiş doktrininin tesis edilip doğruluğunun isbatına çalışılan eser, aynı zamanda ele alınan konularla ilgili diğer görüşlerin de zikredilip tarafsız bir şekilde sistemli tahlilinin yapıldığı ilk eser olma özelliği taşımaktadır. İslam hukukunda mütehasıs olan meşhur Batılı müsteşriklerden Schacht'ın ifadesiyle Serahsî, meseleleri felsefî bir tarzda ele almakta olup mezhep içerisinde meseleleri bu şekilde ele alıp inceleyenlerin ilk mümessili durumundadır. [45]

el-Mebstût Hanefî fikhına olan katkısı yanında, ayrıca XII. yüzyıl Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik durumu ile ilgili ihtiva ettiği pek çok değerli bilgiyle umûmi tarih bakımından da önem arzetmektedir.

2. Usûlü's-Serahsî [46]

Hanefî metodolojisine dair kaleme alınan usûl eserlerinin en önemlilerinden birisi, kuşkusuz Usûlü's-Serahsî adıyla şöhret bulan Serahsî'nin, kendi isimlendirmesiyle Temhidü'l-fusûl fi'l-usûl veya Bülûğu's-sûl fi'l-usûl'üdür. [47]

Fıkıh literatüründe "usûl" adıyla kaleme alınan eserler, hukuk metodolojisi türünde yapılan çalışmaları ifade etmektedir. Fıkıh usûlü, fikhî hükümlerin (mevzûât) istinbatında dikkate alınması gereken kuralları açıklayan ilmin adı, bir başka ifadeyle, başta Kur'an ve Sünnet nasları olmak üzere icma, kıyas, istihsan, maslahat, örf vb. gibi hüküm kaynaklarından hareketle yeni yeni ortaya çıkan meselelere şer'i çözümler üretmek için bağlı kalınması gereken kurallar bütünüdür. Bir anlamda İslam Hukuk Usûlü, bir mücerret hukuk çalışması, kanunların felsefesi, kanun yapma metodu, kanunların yorum ve tatbikinde takip edilmesi gereken kurallar demektir. Bu çeşit bir çalışma ne eski Yunan ve Roma'da, ne Çin'de, ne de eski dünyanın herhangi bir yerinde mevcuttu. Bunu ilk düşünmüş olanlar, Müslümanlardır. [48]

Hanefî fikhî ekolünde ilk tedvin edilen fıkıh kitaplarında mütekaddim müctehidlere ait hüküm ve fetvalar aktarılırken, hangi usûlün takip edildiği ve hangi kuralların esas alındığı ve konuyla ilgili mevcut nasların nasıl değerlendirildiğine hemen hemen hiç yer verilmeyip sadece hangi meselede hangi müctehidin nasıl bir görüşü bulunduğu, varsa, istidlâl ettiği âyet ya da hadisin zikredilmesiyle yetinilirdi. Literatürde usûliyyûn (usulcüler) diye adlandırılan bilginler, usûl çalışmalarında doktrin sahibi müctehidlerin vardıkları fikhî çözümleri ve varsa, takip ettikleri metodlarla ilgili açıklamalarını baz alarak ilk dönem mezhep doktrine ve kendi dönemlerine kadar oluşan fikhî kültürüne ortak bir açıklama getirebilecek bir takım metodolojik kurallar, ilke ve esaslar belirlemeye çalışmışlardır. [49]

Fıkıh Usûlü dalında ilk ürünleri İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in verdikleri, ancak onların eserlerinin değişik nedenlerden dolayı günümüze kadar ulaşmadıkları ifade edilmek-

tedir. Bu sahada eseri günümüze ulaşan ilk bilgin ise, er-Risâle'siyle İmam Şafî (ö. 204/820) olmuştur. Ondan sonra gerek Hanefî bilginleri gerekse diğer mezheplere mensup bilginler, bu alanda sayısız eserler vücuda getirmişlerdir. Serahsî'nin yaşadığı XI-XII. yüzyıllara ait Hanefî usûl literatürü bir yönüyle daha önceki asırlarda hoca-talebe ilişkisi çerçevesinde gelişen şifa-hî geleneğin tedvini, bir yönüyle de o döneme kadar ki, Hanefî fakihlerinin mezhepte genel kabul görmüş çözüm ve fetvalarını temellendirme, belli kurallarla açıklama, savunma ve hangi nistan nasıl bir usulle istinbat edilmiş olabileceğini tesbit etmeye yönelik gayretler olarak görülmektedir.[50] Böyle bir çalışmanın ürünü olan Serahsî'nin usûlü ile çağdaşı Fahrulislam Pezdevî'nin usûlü, hem bu sahada daha önce yazılan eserlerin sistematik tahlil ve tenkitinin yapıldığı hem de daha sonraki Hanefî usulcülerinin esas aldıkları kaynakların başında gelen eserler olarak dikkati çekmektedir.[51] Öyleki Pezdevî ile Serahsî herhangi bir meselede görüş birliğine varmışlarsa bu, "İki üstat (şeyh) ittifak etmiştir" cümlesiyle ifade edilirdi.[52]

Önsözünde usûlünü 479 Şevval'inin sonunda Özkent kalesinde tutuklu bulunurken imlâya başladığını belirten Serahsî, aynı yerde eserini telif nedenine de işaret etmektedir. Serahsî'ye göre, yolların en hayırlısı önceki imamların yolunu takip etmektir. Bu bağlamda mezhebin kurucusu İmam Ebû Hanife ile ikinci nesil ulemâsından İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi fakihler, örnek alınması gereken ilmi ile amil gerçek fakihlerdir.

Bu yüzden Serahsî, özellikle bu üç imamın görüş ve içtihatlarını toplayan İmam Muhammed'in daha evvel zikri geçen kitaplarını şerhe yönelmiş, el-Mebsût isimli geniş şerhini tamamladıktan sonra da, şerhte takip ettiği usûlü, fer'î meselelerin hakikatlerini anlamalarına yardımcı olması ve yeni meselelerin çözümünde nasıl bir yöntem takip etmeleri gerektiğini göstermek amacıyla fıkıh talebeleri için müstakil bir eserde toplamıştır. Zira fer'î meseleler (hadiseler) sınırsız, usûl (genel kurallar) ise sınırlıdır.[53]

Çeşitli baskıları yapılan eser, ifade ve üslup bakımından nisbeten ağır olsa da hâlâ en önemli usul eserlerinden biri olarak değerlendirilmekte, tarihteki önem ve değerini günümüzde de muhafazaya devam etmektedir.

3. Şerhu's-Siyerü'l-kebîr [54]

Serahsî'nin on kadar eser imlâ ettiği Özkent hapishanesinde en son kaleme aldığı eseri ise, İmam Muhammed'in son tasnifini oluşturan devletler umûmi hukukuna dair olan es-Siyerü'l-kebîr adlı eserine yazdığı özel şerhidir. Bizzat kendi ifadesine göre Serahsî, bu şerhini yazmaya Özkent'de Emir Gûn lakabıyla tanınan bir üst düzey yetkilinin konağında göz hapsinde tutulduğu sırada 1 Zülkâde 479/Şubat 1087 tarihinde başlamış olup, daha sonra hapishanede yazım işine devam etmiştir.

Serbest bırakılmasından sonra Fergana'ya giden Serahsî, Merğinan'da Şeyh Seyfeddin İbrahim b. İshak'ın evinde, Şeyh Seyfeddin ve bazı yöre fakihlerinin isteği üzerine çalışmalarına

kaldığı yerden devam ederek 3 Cemâdiyelülâ 480/Ağustos 1087 tarihinde eseri tamamlamıştır.[55]

İmam Muhammed'in "Zâhiru'r-rivâye" diye bilinen meşhur altı kitabından bazıları üzerine değişik bilim adamlarınca yapılan birçok şerhten önemli bir kısmının yazmaları günümüze ulaşmış olmakla birlikte,[56] bunlar içerisinde bir kaç defa neşredilme şansını yakalayan Serahsî'nin Şerhu's-Siyerü'l-kebîr'i ayrı bir önem arz etmektedir. Serahsî, diğer eserlerinin aksine es-Siyerü'l-kebîr'i hocaları Halvânî, Suğdî ve Bezzâz tarikleriyle İmam Muhammed'e kadar uzanan ilmî silsile yoluyla elde etmiştir. Hatta hocası Suğdî de esere bir şerh yazmış, ancak onun şerhi günümüze kadar ulaşma şansına sahip olamamıştır.[57]

Eser, genel olarak devletler umûmî hukuku alanında kaleme alınan eserlerin en ilklerinden olması yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir. Zira Batı aleminde devletler umûmî hukukuna dair gerçek eserler Bello, Vittoria, Ayala ve Gentili gibi müelliflerle XVI. asırda ancak başlayabilmiştir. Bu tarihte İtalyan, İspanyol, Hollandalı vs. âlimler, devletler hukukuna dair eserlerinde sadece Hristiyan milletlerin ve bilhassa beyaz ırkın devletler hukukunu göz önüne almışlardı. Avrupalı olmayan diğer memleketlerin medenî milletler kulübüne girme hakkına sahip olabilmeleri için ise daha bir kaç asır beklemek gerekecekti. Serahsî'nin Devletler Umûmî Hukuku'na dair olan bu şerhi ise, kendisi Şarlman, Nikefor ve Hârûn er-Reşid'in çağdaşı olan Şeybânî'nin kaleme almış bulunduğu daha eski bir eserin şerhidir. Buna göre Müslümanlar bu sahada Avrupalılara nazaran sekiz asırlık bir önceliğe sahiptirler.[58]

Netice olarak gerek Bizans topraklarında gerekse Orta Asya illerinde vazifeli bulunan Müslümanların askeri hayatına dair canlı bir tablo çizmesi yönüyle siyasî tarih bakımından son derece önemli olan es-Siyerü'l-kebîr şerhi, umûmî tarih bakımından da dönemin sosyo-politik ve sosyo-ekonomik durumu hakkında ilgi çekici sayısız vak'alar ihtiva etmektedir. Bu yönüyle eser, hukukçular dışındakilere de birçok faydalı malumat veren bir eser olarak gözükmekte ve ayrıca, ilk Müslüman hukukçular tarafından geliştirilmiş Devletler Umûmî Hukukunun en eski bir âbidesini teşkil etmektedir.

Bunlardan başka Serahsî'nin telif ve şerh türünde kaleme aldığı daha pek çok eseri bulunmaktadır. İmam Muhammed'in Ziyâdâtü'z-Ziyâdât'ı üzerine yazdığı en-Nüket'i (Haydarâbâd 1378/1958), Hanefî fikhını derli toplu halde özetleyen ve günümüze ulaşan ilk el kitabı Muhtasaru't- Tehâvî şerhi, İmam Muhammed'in Kitâbü'l-kesb'ini şerhi, yine İmam Muhammed'in el-Camiu's-sağîr, el-Camiu'l-kebîr ve ez-Ziyâdât'ını şerhleri, Hassâf'ın Kitâbü'n-nafakât ve Edebü'l-Kâdî'sini şerhleri, Sıfatü eşrâtü's-sâ'a, el-Fevâidü'l-fikhıyye, Kitâbü'l-Hayz ve Makâmâtü'l-Kıyâme'si bunların başlıcalarıdır. Bu eserlerden önemli bir kısmı günümüze ulaşmış olup yazmalar halinde değişik dünya kütüphanelerinde mevcuttur.

Sonuç olarak denilebilir ki, Orta Asya Türk bilginlerinin İslam kültür ve medeniyetlerine olduğu kadar dünya kültür ve medeniyetine de katkıları inkar edilemeyecek kadar büyük olmuştur. Onların İslam kültür ve medeniyetine katkıları, özellikle hukukta Hanefî fikhını geliştir-

me, temellendirme, savunma ve yayma alanında daha bariz biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu katkıda en büyük paya sahip olanlardan birisi, kuşkusuz Maverâünnehir Hanefî bilginlerinin tartışmasız en önde gelenlerinden olan Şemsüleimme es-Serahsî'dir. Zira kendisine zulmedenler tarihin karanlık sayfalarında unutulup gittikleri halde o, gerek yetiştirdiği öğrencileri gerekse geride bıraktığı dev eserleri vasıtasıyla, İslam kültür ve medeniyetine yaptığı katkılarıyla hep hatırlanmış ve dünya durdukça da hatırlanmaya devam edecektir. Bu münasebetle 1964 yılında Ankara İlahiyat Fakültesi tarafından Serahsî'nin 900. ölüm yıldönümü münasebetiyle bir anma toplantısı düzenlenmiş olduğunu da hatırlatmış olalım. Söz konusu toplantıda onun hayatı, eserleri ve eserlerinin yazmaları hakkında çeşitli bilim adamları tarafından birbirinden değerli tebliğler sunulmuş ve bilâhère bu tebliğler bir kitap halinde neşredilmiştir. Bundan böyle Serahsî gibi değerli bilginlerin asıl doğup büyüdüğü, hayatlarını geçirdikleri, hizmet verdikleri ve vefat ettikleri Orta Asya Bağımsız Türk Cumhuriyetleri'nde de çeşitli münasebetlerle anılıp yâdedileceklerini, onların hatıralarının oralarda da yaşatılıp canlı tutulacağını ümit etmekteyiz.

Tahlîlî bir ruha sahip olan Serahsî, şerhlerinde elbetteki tamamen hareket serbestisine sahip değildi. Zira o, şerhettiği metne bağlı kalmak zorunda idi. Bununla birlikte özellikle Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'i, kendi döneminde Müslüman idarecilerin ihtiyaç duydukları bilgileri de ihtiva etmekte idi. Eserde gerek Bizans topraklarında gerekse Orta Asya illerinde vazifeli bulunan Müslümanların askerî hayatına dair canlı bir tablo çizilmektedir. Eser ayrıca umûmî tarih bakımından da ilgi çekici birçok vak'a ihtiva etmektedir. Meselâ, Serahsî, Bizanslıların Bulgar Krallığı ile münasebetlerinden bahsederken, toprak altında cerayan eden muharebeleri alelâde şeylermiş gibi anlatır. Ayrıca küçüklere, kadınlara ve hatta yabancı elçilere ait ticaret mallarından gümrük vergisi alınıp alınmayacağından, İslam ordusunda görev alan çeşitli yardımcılarından ve bu arada kadın hasta bakıcılardan ve hatta genç kızlardan bahseder.

Serahsî eserlerinde yine o dönemde cari olan para birimlerinden de söz eder. Ganimet malı olarak alınan şahinlerden, avda kullanılan yabanî Hint kedilerinden, hara atlarından, Merv (Mari), Buhârâ vs. şehirlerde imal edilmiş astarlı veya astarsız kaftanlardan, Kûfe ve Buhâra şehirlerinde inşa edilmiş evlerin özelliklerinden uzun uzun bahseder. Türkistan köylerindeki camilerde Irak'ta bulunmayan vaizlerin mevcudiyetine işaret eder.[59]

İslamî ilimlere olduğu kadar kendi döneminin sosyo-kültürel ve sosyo-politik durumlarına da hakim olan Serahsî, eserlerindeki izahlarına kuvvet vermek için Kur'an ve Sünnet yanında, o derin ilmî vukûfiyetiyle tarihî vak'alardan da geniş ölçüde istifade etmesini bilmiştir.

Kuşkusuz büyük ilim adamları yalnız yetiştikleri muhitlerin değil, bütün ilim dünyasının kendileriyle iftihar ettiği müstesna şahsiyetlerdir. Bu büyük şahsiyetlerin hatıralarını yaşatıp ilmî faaliyetlerini devam ettirmek, elbetteki, kendilerinden sonra gelen nesiller için hem bir vazife hem de bir şeref vesilesidir. Bu üstün kişilerden birisi de büyük Türk hukukçusu Şemsüleimme Serahsî'dir.

Serahsî'nin ömrünün hemen hemen tamamını geçirdiği Buhâra, Özkent (Özgön), Fergana ve Merğinan şehirleri, XI. ve XII. asırlarda Maverâünnehir'in en önemli ilim ve kültür merkezleri idi. Bugün Özkent hariç, zikri geçen şehirlerin hepsi Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Özkent (Özgön) ise Kırgızistan'ın Oş oblastına bağlı bir şehirdir (reyon). Serahsî'nin doğum yeri olan Serahs kasabası ise bugünkü Türkmenistan sınırları içerisinde bulunmaktadır.

2000 yılında 3000. kuruluş yıldönümü kutlanan tarihî şehir Oş'ta, bu uzun tarihi geçmişini hatırlatacak kayda değer herhangi bir tarihî esere rastlamak mümkün olmadığı gibi gerek Serahsî'nin kendi eserlerinde gerekse onunla ilgili biyografi kaynaklarında sıklıkla zikri geçen Karahanlılar devletinin Özkent'teki tarihî kalesinden de geriye sadece bir minare ile bir türbe kalmıştır. Bu durum, üzücü olduğu kadar ilim ve medeniyet adıyla yola çıkan emperyalist güçlerin kültür ve medeniyet değerlerine ne denli saygı gösterdiklerinin de tarihî bir belgesi hüviyetindedir.

Oldukça üretken bir alim olan Serahsî'nin çeşitli dünya kütüphanelerinde birçok yazmaları bulunan eserlerinden, el-Mebsût'un bir nushası dışında, hiçbir yazmasının Orta Asya yazmalarının toplandığı Taşkent kütüphanesi kataloğunda mevcut olmayışı da[60] ayrı bir üzüntü kaynağıdır. Geçmişte gerek din ilimleri gerekse fen bilimleri alanında oldukça münbit bir toprak olan Orta Asya bölgesinin, yeniden kendisini tarihteki yerine layık bir konuma yükseltecek âlim ve bilginleri yetiştirmesi dileğiyle millî şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un yüzyılın başlarında yazdığı şu iki beyitle sözlerimi bitirmek istiyorum:

O Buhara! O mubarek, o muazzam toprak!

Zilletin koynuna girmiş uyuyor müstağrak!

İbn-i Sina'ları yüzlerce doğurmuş iklim,

Tek çocuk vermiyor âgûşuna ilmin, ne akim.[61]

Dr. Âdem YERİNDE

Sofya Yüksek İslâm Enstitüsü / Bulgaristan

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 5 Sayfa: 710-720

Kaynaklar

- ◆ Bardakoğlu, Ali, "Hanefî Mezhebi", DİA, İstanbul 1987, XVI, 8.
- ◆ Bilmen, Ö. Nasuhi, Hukuku İslamiye Kamusu, İstanbul 1967, I, 456.
- ◆ Döğen, Şaban, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, İstanbul 1987.

- ◆ Ersoy, M. Akif, Safahat (haz. Orhan Okay-Mustafa İsen), Ankara 1992, Süleymaniye Kürsüsünden, 15 Ramazan 1330-15 Ağustos 1912.
- ◆ es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965.
- ◆ Hamidullah, “Meşhur Türk Hukukçusu Serahsî'nin 900 üncü Ölüm Yıldönümü”, Yeni İstanbul, 14 Nisan 1964.
- ◆ Hamidullah, “Serahsî'nin Devletler Umûmî Hukukundaki Hissesi (trc. Salih Tuğ)”, es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965. ss. 15-25.
- ◆ Hamidullah, “Serahsî”, İA, X, 502.
- ◆ Hamidullah, Muhammed, “Serahsî”, İA (MEB İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1988, X, 502-507; a. mlf. Serahsî'nin Le Grand Livre de La Conduite Del'état'ine (es-Siyerü'l-kebir şerhi) Önsöz, Ankara 1989, I, 31;.
- ◆ İbn Kutluboğa, Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye, Bağdat 1962, s. 52.
- ◆ Ruska, “Serahsî”, İA, X, 502.
- ◆ Schacht, “Notes on Sarahksi's Life and Works”, es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965.
- ◆ Kavakçı, Yusuf Ziya, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâverâünnehir İslam Hukukçuları, Ankara 1976.
- ◆ Kaya, Mahmut, “Farâbî”, DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1995, XII, 157.
- ◆ Leknevî, Abdülhay, el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324, s. 158.
- ◆ Özel, Ahmed, “Fıkıh: Literatür” DİA, XIII, 15; a. mlf. “Hanefî Mezhebi: Literatür”, DİA, XVI, s. 21; Zuhaylî, a.g.e., I, 49.
- ◆ Özel, Ahmed, Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara 1990, s. 42-43.
- ◆ Serahsî, Usûl (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efkânî), Beyrut 1414/1993, Naşirin önsözü.
- ◆ Serahsî, Mebsut, Beyrut 1414/1989, I-XXX. Usul, I, 9-10.
- ◆ Sezgin, GAS, I, 422-431.
- ◆ Yıldız, Hakkı Dursun, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1990, VI.
- ◆ Zuhaylî, Vehbe, el-Fikhü'l-islamî ve edilletühü, Dimeşk 1409/1989, I, 47.

Dipnotlar:

[1] Ez-Zümer, 39/9.

[2] İbn Mâce, “Zühd”, 15; Tirmizî, “İlm”, 19.

[3] Şaban Döğen, Müslüman İlim Öncüleri Ansiklopedisi, İstanbul 1987, s. 312.

[4] Döğen, a.g.e., s. 312.

[5] Döğen, a.g.e., (Önsöz), s. 5.

[6] Farâbî'nin eserlerinin sayısı hakkında eski ve yeni biyografi kaynaklarında farklı rakamlar verilmiş olsa da, ondan geriye irili-ufaklı 100'den fazla eser kaldığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için bk. Mahmut Kaya, "Farâbî", DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1995, XII, 157.

[7] Hakkı Dursun Yıldız, Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, İstanbul 1990, VI, 42.

[8] Hakkı Yıldız, a.g.e., VI, 54.

[9] Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", DİA, İstanbul 1987, XVI, 8.

[10] Bardakoğlu, a.g.m., s. 3.

[11] Yusuf Ziya Kavakçı, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâverâünnehir İslam Hukukçuları, Ankara 1976, s. 306.

[12] Bardakoğlu, a.g.m., s. 7.

[13] Bardakoğlu, a.g.m., s. 9.

[14] Kavakçı, a.g.e., s. 305.

[15] Biyografisi için bk. İbn Kutluboğa, Tâcû't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye, Bağdat 1962, s. 52; Abdülhay Leknevî, el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye, Kahire 1324, s. 158; Ö. Nasuhi Bilmen, Hukuku İslamiye Kamusu, İstanbul 1967, I, 456; es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965; Muhammed Hamidullah, "Serahs", İA (MEB İslam Ansiklopedisi), İstanbul 1988, X, 502-507; a. mlf. Serahsî'nin Le Grand Livre de La Conduite Del'etat'ine (es-Siyerü'l-kebir şerhi) Önsöz, Ankara 1989, I, 31; Yusuf Ziya Kavakçı, XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mâverâü'n-Nehir İslam Hukukçuları, Ankara 1976, s. 56-58; Ahmed Özel, Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ankara 1990, s. 42-43.

[16] J. Ruska, "Serahs", İA, X, 502.

[17] Fergana ve bugünkü adıyla Marğilan, Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır.

[18] M. Hamidullah, "Serahsî", İA, X, 502.

[19] Kavakçı, a.g.e., s. 57 (Dipnot 6).

[20] Muhammed Hamidullah'ın izahına göre, öğrencilerinin yanında getirdikleri metinleri kuyunun başından okumuş olmaları, Serahsî'nin de kuyunun dibinden onları şerhetmiş bulunması mümkündür. bk. "Serahsî", İA, X, 506. Aynı izahı benimseyen Schacht'a göre ise öğrenciler sadece Hakim eş-Şehid'in Muhtasar'ını değil, aynı şekilde Serahsî'nin şerhettiği diğer metinleri de okumuşlardır. bk. Schacht, a.g.m., s. 5.

[21] Hamidullah, "Serahsî", X, 506.

[22] Serahsî'nin hapis hayatıyla ilgili olarak eserlerinde geçen kendisine ait pasajlar ve onların değerlendirmesi hakkında bk. Salih Tuğ, "Eserlerinde Rastlanan İfadelerine Göre İmam Serahsî'nin Hapis Hayatı", es-Serahsî Armağanı, s. 43-60.

[23] Hamidullah, Önsöz, I, 36.

[24] Meksûr, X, 21.

[25] Hamidullah, Önsöz, I, 34-35.

[26] Meksûr, IV, 192, V, 229, VII, 59, 108, VIII, 80, 125, X, 144.

[27] Tuğ, a.g.m., s. 43.

[28] Hamidullah, "Serahsî", s. 504.

[29] Hamidullah, "Serahsî", s. 506; a. mlf. Önsöz, I, 39.

[30] Hamidullah, Önsöz, I, 40.

[31] Kaynaklarda Serahsî'nin vefat tarihi olarak h. 483, 490 ve 500 yıllarını gösteren farklı rivâyetler bulunmakla birlikte Hamidullah'ın tesbitine göre, 483 yılı bunlar içerisinde en doğru olanıdır. bk. Önsöz, I, 32.

[32] Buhârî, "İlm", 10, 13; Müslim, "İmâret", 175; Tirmizî, "İlm", 1; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

[33] İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

[34] Serahsî, Meksut, I, 2; a. mlf., Usul, I, 9-10.

[35] Bardakoğlu, a.g.m., s. 10.

[36] Serahsî, Usul (Naşirin önsözü), s. 9; Vehbe Zuhaylî, el-Fikhü'l-islamî ve edilletühü, Dimeşk 1409/1989, I, 47; Hamidullah, (Serahsî), İA, X, 502.

[37] Hamidullah, "Serahsî", İA, X, 507.

[38] Serahsî'nin talebelik yıllarında hocası Halvanî'nin imlasıyla kaleme aldığı Eşratü's-sâ'a ve Makamatü'l-kıyâme adlı eseri günümüze kadar ulaşmış olup bilinen tek nüshası Paris'te Bibliotheque Nationale'de (nr. Arabe 2800, vr. 442b-465b) numarada kayıtlı bulunmaktadır.

[39] İlk olarak 1324-31h. yılları arasında Kahire'de otuz cüz olarak basımı gerçekleştirilen el-Meksûr'un, daha sonra 1414/1993 yılında Beyrut'ta yine otuz cüz olarak tahkikli neşri gerçekleştirilmiştir.

[40] el-Meksûr, I, 4.

[41] Tuğ, a.g.m., s. 46.

[42] Bardakoğlu, a.g.m., s. 10.

[43] Ahmed Özel, Hanefî Fıkıh Alimleri, s. 43; a. mlf. “Fıkıh: Literatür” DİA, XIII, 15; a. mlf. “Hanefî Mezhebi: Literatür”, DİA, XVI, s. 21; Zuhaylî, a.g.e., I, 49.

[44] el-Mebsût, I, 4.

[45] J. Schacht, “Notes on Sarahsi’s Life and Works”, es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965, s. 2.

[46] Serahsî’nin usûlü ilk defa Ebü’l-Vefâ el-Efgânî tarafından 1372/1954 yılında iki cilt halinde neşredilmiştir. 1393/1973 yılında Beyrut’ta aynı neşirden ofset baskısı yapılan eser, 1414/1993 yılında yine iki cilt olarak Beyrut’ta yeniden basılmıştır.

[47] Hamidullah, Önsöz, I, XLVI.

[48] M. Hamidullah, “Meşhur Türk Hukukçusu Serahsî’nin 900 üncü Ölüm Yıldönümü”, Yeni İstanbul, 14 Nisan 1964.

[49] Bardakoğlu, a.g.m., s. 13.

[50] Bardakoğlu, a. y.

[51] Özel, “Hanefî Mezhebi: Literatür”, DİA, XVI, 25.

[52] Serahsî, Usûl (nşr. Ebü’l-Vefâ el-Efkânî), Beyrut 1414/1993, Naşirin önsözü, s. 3.

[53] Serahsî, Usûl, I, 9-10.

[54] Değişik dünya kütüphanelerinde birçok yazması bulunan Şerhu’s-Siyerî’l-kebîr’in Arapça aslı, ilk defa 1335-1336/1916-1917 yıllarında dört cilt olarak Haydarâbad’da, daha sonra Arap Ligi tarafından, Selahaddin Münecid’in edisyon kiritiğiyle ilk üç cildi 1957-1960 yıllarında Kahire’de neşredilmiştir. Eserin Kahire neşri, daha sonra Abdülaziz Ahmed tarafından IV. ve V. ciltlerinin de tahkikiyle beş cilt olarak 1971’de Kahire’de yeniden neşredilmiştir. Selahaddin Münecid’den önce de eserin tahkikli neşri için teşebbüste bulunmuş, ancak o çalışma tamamlanamamıştır. Fakat bu çalışmanın sonucunda eserin ilk iki cildi, M. Mustafa Zaid’in tahkiki ve Şeyh M. Ebû Zehrâ’nın 112 sayfalık takdim yazısıyla 1958 yılında Kahire Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. Eserin Gaziantep müderris ve kadılarından Debbâğzâde Mehmed Münîb Ayıntabî (ö. 12138/1823) tarafından yapılan Türkçe tercümesi ise, Sultan II. Mahmud’un emriyle 1241/1825 yılında İstanbul’da Arapça aslından yaklaşık bir asır önce basılmıştır. Eserin Muhammed Hamidullah tarafından yapılan Fransızca tercümesi de, Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1989 yılında beş cilt olarak Ankara’da yayımlanmıştır.

[55] Ayrıntılı bilgi için bk. Hamidullah, Önsöz, I, 34, 36-37, 43.

[56] Sezgin, GAS, I, 422-431.

[57] Hamidullah, Önsöz, I, 49.

[58] Hamidullah, “Serahsî’nin Devletler Umûmî Hukukundaki Hissesi (trc. Salih Tuğ)”, es-Serahsî Armağanı, Ankara 1965, s. 15-16.

[59] Serahsî'nin Şerhu's-Siyerî'l-kebîr'inin geniş tanıtımı için bk. Hamidullah, "Serahsî'nin Devletler Umûmî Hukukundaki Hissesi", s. 15-25.

[60] Hamidullah, "Serahsî", İA, s. 507.

[61] Safahat (hız. Orhan Okay- Mustafa İsen), Ankara 1992, Süleymaniye Kürsüsünden, 15 Ramazan 1330-15 Ağustos 1912.